

Bugyetü't-taleb fî Tarih-i Haleb'e
göre

EMÎR AK-SUNGUR

Doç. Dr. Ali SEVİM

XIII. yüzyılın değerli müverrihlerinden olan *Kudüs*'lü Kemalüddin İbnü'l-Adim (1192-1262) bilindiği üzere, *Haleb* şehriyle ilgili birçok *sultan*, *vezir*, *emîr*, *âlim*, *şâir* ve *ediblerin* hayat ve faaliyetlerini içine alan *Bugyetü't-taleb fî Tarih-i Haleb* adlı büyük bir eser telif etmiştir. Bu eserin, müellifin yaşadığı devirde cereyan eden olayların (özellikle *Kuzey-Suriye*'de) bir kaynağı sayılması tabii olacağı gibi, XI. ve XII. yüzyıllarda telif edilen ve fakat bize kadar erişemiyen birçok eserlerden yapılan değerli nakillerle dolu olması bakımından da sözkonusu yüzyıl olaylarının güvenilir bir kaynağını teşkil ettiği ifade edilebilir¹.

XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, *Bizans* hâkimiyetinde bulunan *Anadolu*'ya karşı girişilen *Türk* istilâ ve fetih hareketlerine muvazi olarak *Suriye* ve *Filistin*'e de *Türk* girişi başlamış ve daha sonraları, *Anadolu*'da olduğu gibi, söz konusu memleketlerde de *Türk* hâkimiyet ve yerleşmesi teessüs etmiştir. *İbnü'l-Adim*, XI. yüzyılın ikinci yarısında *Suriye* ve *Filistin*'e ilk *Türk* nüfûzundan başlayarak kendi yaşadığı devre gelinceye kadar vuku bulan olayları, bunları yaratan tarihî şahsiyetlerin haltercümelerinin anlatımı sırasında, mufassal bir şekilde bize ulaştırmıştır. Bu arada müverrih istifade ettiği müellif veya eserlerin adlarını da saymaktadır.² Şu hususu bilhassa

1 Müellif bu büyük eserini daha sonra "*Zübdetü'l-Haleb min Tarih-i Haleb*" (Yayımlayan: S. Dehhan, I - II, *Dimşk*, 1954) adıyla kısaltarak yeniden tertip etmiştir. Yaptığımız mukayeseler sonunda mufassal eserde bulunan ve Selçuklu tarihi yönünden mühim olan birçok kayıtların, muhtasar eserde zikredilmediğini tesbit etmiş bulunuyoruz. Bu bakımdan yapılacak araştırmalarda, muhtasar *Zübdetü'l-Haleb* ile birlikte mufassal *Bugye*'nin de mutlaka göz önünde bulundurulmasının yerinde olacağı kanaatindeyiz.

2 Bu eserlerin tam bir listesi, ancak *Bugye*'nin elimizde bulunan ciltlerini ciddi bir tedkikten geçirdikten sonra yapılabilir ki, bu da tabii olarak uzun ve yorucu bir çalışmayı gerektirir.

ifade etmek yerinde olur ki, İbnü'l-Adim, başka eserlerden yaptığı nakilleri ciddî bir tenkide tâbi tutmayı da ihmal etmemekte ve böylece gerçeği arayan bir tarihçi hüviyetini kazanmaktadır. Meselâ o, yayına hazırladığımız bu "Ak-Sungur" maddesini yazarken, İbn Munkiz'in eserlerinden yaptığı nakillerin yanlış kısımlarını tesbit ettikten sonra onları birer birer düzeltmek suretiyle, bugünkü modern tarih metodunun da tatbiki hususunda bize güzel bir örnek vermiştir³.

İbnü'l-Adim'in, bu maddenin telifi sırasında istifade ettiği müellif veya eserler şunlardır:

- 1- Ebû Abdullah b. Ali el-Azimî: *Tarih*.
- 2- Ebû'l-Yumn (Zeyd b. el-Hasen) el-Kindî.
- 3- İzzüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. el-Esîr el-Cezerî: *el-Kâmil fi't-tarih*.
- 4- Babasının başkalarına atfen verdiği haberler.
- 5- Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedanî: *Unvanü's-siyer*.
- 6- Ebû'l-Hasen Ali b. Mürşid b. Ali b. Munkiz: *Tarih*.
- 7- Birtakım Haleb'li müelliflerin kendi elyazalarıyla olan bazı eserleri.
- 8- Ebû Gâlib Abdullah el-Vâhid b. Mes'ud b. el-Husayn eş-Şeybanî: *Tarih*.
- 9- Ebû Mansur Hibetullah b. Sadullah el-Harranî.
- 10- Ebû Hâmid Abdullah b. Abdurrahman b. el-Acemî.
- 11- el-Müeyyed b. Muhammed et-Tûsî.

Biz, ansiklopedik tarzda telif edilen *Bugye'nin*, Selçuklu Sultan, vezir ve emîrlerinin haltercümelerini içine alan kısımlarıyla birlikte Selçuklu tarihini yakından ilgilendiren diğer maddelerini bir seri halinde yayına hazırlamayı plânlaştırmış bulunuyoruz⁴.

Bu yayının konusunu teşkil eden Kasimüddevele Ak-Sungur⁵,

3 Bk. Tercüme kısmı, s. 111-112.

4 Bu serinin ilk yayını teşkil eden "Alp - Arslan" maddesi, *Bulleten* (XXX, 118) 1966, s. 205 - 242'de neşredilmiştir.

5 Eserin "Ak-Sungur" maddesi henüz yayımlanmamıştır. Yalnız bizim yayınının da nüshasını teşkil eden *Topkapı Sarayı (III. Ahmed Ktp., Nr. 2925, III, vrk. 267 b - 272 b)* nüshası S. Sauvaget tarafından (REL, 1933, VII, s. 399 - 400) tavsif edilmiş ve diğer bazı önemli maddelerle birlikte bu maddenin de çok kısa bir Fransızca özeti verilmiştir.

Sultan Melikşâh devrinin ileri gelen emirleri arasında bulunduğu gibi, *Haçlılara* karşı unutulmaz zaferler kazanan *Musul* ve *Haleb* Atabeglerinin (Zengîlerin) ceddidir. *Suriye* Selçuklu meliki Tacüddevle Tutuş, *Musul* Ukayl-oğulları emîrliği hâkimi Müslim ve *Antakya*'yı işgal etmek suretiyle söz konusu iki hükümdara ait memleketlere komşu olan *Anadolu* fâtihi Süleymanşah arasında cereyan eden üçlü rekabetten Tutuş'un muzaffer çıkması ve diğer ikisinin katledilmek suretiyle ortadan kaldırılmasını müteakip *Suriye*'de zuhûr eden huzursuzluğu bertaraf etmek için, Sultan Melikşah, beraberinde ileri gelen emirlerden Kasimüddevle Ak-Sungur, Bozan ve Yağsıyan olduğu halde, ordusuyla *Suriye*'ye gelmişti. Aralık 1086 tarihinde, daha önce kendisine arz-ı ubûdiyet eden kale kumandanı Sâlim b. Mâlik ile Mubarek b. Şibl'in idaresindeki *Haleb*'e giren Sultan Melikşah, ünlü veziri Nizamülmülk'ün tavsiyesine uyarak kendi dadısının kocası olan emir Ak-Sungur'u şehir şahneliğine, Türk Nuh'u da kale kumandanlığına atamıştır⁶. Ak-Sungur, *Haleb* şahneliği görevini 8 yıl gibi oldukça uzun bir zaman başarı ile yapmıştır. O, bu görevi ölümüne kadar Melikşah adına, daha sonra kısa bir zaman, saltanat iddiasında bulunan Tutuş adına yapmışsa da bilâhare ondan ayrılp saltanatın öteki müddeisi Berkyaruk safına geçmiştir. Fakat o, *Haleb*'de Berkyaruk adına şahnelik görevine devam ettiği sırada, kendisine karşı derin bir oç-alma hissi besliyen Tutuş'la yaptığı savaşta yenilip tutsak alındıktan sonra öldürülmüştür (Mayıs 1097).

Ak-Sungur, *Haleb*'de 8 yıl övülmeye değer muhtelif faaliyetlerde bulunmuş ve İbnü'l-Adim'in ifadesi vechile "*Haleb* halkına, kıyamete değin kendisine hayır-duada bulunmalarını âdeta zorunlu kılan birçok iyilikler yapmıştır". Şimdi onun sözkonusu faaliyetlerini *Haleb* tarihi müellifinin mufassal ifadelerinden dinliyelim.

METNİN TERCÜMESİ

Ebû'l-Feth Sultan Melikşah'ın memlûkü, Kasimüddevle lakablı, Abdullah oğlu Ak-Sungur.

Onun, daima Sultan Melikşah'ın maiyyetinde bulunduğu ve

⁶ Aynî, *İkdu'l-Cuman (Topkapı Sarayı III. Ahmed Ktp., Nr. 2911 - 12)* XXI, 200a.

babasının adının, ⁷ ساب یو boyu mensuplarından El-Turgan olduğu rivayet edilir. Ben bunları, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Azîmî'nin kendi elyazısıyla yazılmış olan eserinden naklettim.⁸

Ebû'l-Yumn el-Kindî ve ondan naklen başka müellifler bize sunları haber verdiler:

“Ak-Sungur, Sultan Togan-Şah oğlu İdris'in⁹ dadısıyla evlendi. O, Sultan Melikşah'ın itibarına mazhar oldu. Sultan'ın, kardeşi Tacüddevele Tutuş üzerine yürüdüğü H. 479 yılında, onunla birlikte Haleb'e geldi. Daha önce Haleb'e yürümüş bulunan Tutuş, Melikşah'ın gelişi üzerine şehirden uzaklaştı. Sultan Melikşah H. 479 yılı Ramazan ayında Haleb'i teslim aldıktan sonra Antakya'ya yöneldi; burasını da teslim alıp deniz kıyısında birkaç gün oturdu ve yeniden Haleb'e dönerek Ramazan bayramını orada geçirdi. Haleb vilâyetini H. 480 yılı başlarında Kasimüddevele Ak-Sungur'un idaresine tevdi ettikten sonra oradan ayrıldı.¹⁰

Ak-Sungur, Haleb'i iyi idare etti: Fesat ehlini toplattı, yol kesicileri ve soyguncuları ortadan kaldırdı. Her yerde hırsız ve haydutları takip edip köklerini kazıdı; böylece o, şehir idaresinde otoritesini tesis etmiş oldu. Ayrıca Haleb'e bağlı yörelerin idarecilerine, yol ve yol-

⁷ ساب یو nun hangi Türk boyuna mensup bulunduğu tesbit edilememiştir. Fakat El-Turgan[hâkimiyeti devam eden veya büyük işlere karışan (Kaşgari, II,53)] adının umumiyetle Kıpçaklarda görüldüğü göz önüne alınacak olursa (L. Râşonyi, *Nyelvtudományi Közlemények*, XLIX, 140) adıgeçen boyun Kıpçak boylarından birisi olduğu düşünülebilir. Bununla beraber şimdiye kadar tesbit edilebilen Kıpçak boyları arasında böyle bir ada rastlanmamakta ise de (Bk. J. Sauvaget, *Noms et surnoms de mamelouks*, JA., CCXXVIII, 1950, s. 31 - 58) sonradan büyük boyların bölünerek onlardan birtakım yeni boyların teşekkül ettiği gözönüne alınırsa, ساب یو yeniden türemesi mümkün olabilen Kıpçak boyları arasında bulunabilecektir. Ayrıca Arab müelliflerinin çok defalar muhtelif Türkçe adların yazılışlarında Arab imlâsının etkisi altında kaldıkları umumiyetle vukubulan hallerden olması düşünülürse, ساب یو kelimesinin, Türklerden bir bölümü teşkil eden *Yabaku* (یاباقو) (Kaşgari, III, 36) kelimesi ile birleşmesi de mümkündür. Fakat *Yabaku*'nun hangi Türk boyuna mensup olduğunu da bilemiyoruz.

⁸ Azîmî'nin *Muhtasar Tarihi*'nde (yayımlayan Claude Cahen, JA., 1936). İbnü'l-Adîm'in naklettiği bu önemli kayda rastlayamadık. Bu itibarla bunların Azîmî'nin kaybolan *Mufassal Tarihi*'nden nakledildiği ifade edilebilir.

⁹ Sultan unvanını alan bu şahsın kimliğini tesbit edemedik. Ayrıca İbnü'l - Adîm, Azîmî'den naklettiği bilgiler arasında Ak-Sungur'un, Sultan Melikşah'ın dadısıyla evlenmiş olduğunu da ifade etmiştir (S. 113).

¹⁰ Bu bilgileri karşı. Ali Sevim, *Suriye Selçukluları Tarihi, I* (Ankara, 1966), s. 96, not: 266'daki bibliyografya.

cuların emniyetinin sağlanabilmesi için, kendisi gibi hareket etmelerini bildirdi. Ak-Sungur'un bu faaliyetleri (her yerde) memnuniyet yarattı; yollar ve yöreler emniyete kavuştu, yol kesip yolcu soyan kimselerin tehlikesinden korkan halk, artık her yere serbestçe gitmeye başladı. Onun zamanında her yerden gelen tacir ve celepplerin şehre (emniyet içinde) girebilmeleri neticesinde, *Haleb* (zenginleşti) ve mamur bir hale geldi. Ak-Sungur'un-Tanrı rahmet eylesin-idaresi altındaki halka karşı göstermiş olduğu adalet sebebiyle, birçok kimseler *Haleb*'de yerleşmeye başladı. Yine onun zamanında (H. 483 tarihinde) *Haleb* camii'nin minaresi yenilendi ve onun adı, hâlâ bu minarede yazılı bulunmaktadır.

Karanbiyâ Meşhedi ¹¹, onun emriyle yapılmış ve ona vakıf tahsis edilmiştir. Bundan başka o, *Dekke* meşhedinin ¹² de tamir edilmesi hususunda emirler vermiştir¹³.

İzzeddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b.el-Esîr el-Cezerî bana şunları haber verdi:

“Kasimüddeve Ak-Sungur, halkın idaresi ve emniyeti hususunda emirlerin en takdire şâyânı idi. İdaresi altında bulunan memleketlerde tam bir adalet hüküm sürer, umumî bir ucuzluk yanında emniyet ve huzur da görülürdü. Ak-Sungur, herhangi bir köye ait topraklar dahilinde bir kabile veya tek bir insan soyulacak olursa, o köy halkının -soygun az olsun çok olsun- bunu tazmin etmeleri gerektiğini (her tarafta) ilân ettirdi. Bir kabile, Ak-Sungur'un idaresindeki memleketlere ait herhangi bir köye vasil olunca, orada konaklayıp huzur ve emniyet içinde geceyi geçirirdi. O köy halkı da, kabile oradan ayrılıncaya kadar, onların can ve mal emniyetini sağlardı. Böylece yollar emniyet altında bulunuyordu. Bunun bir sonucu olarak yolcular Ak-Sungur'un iyi idaresinden bahsederler¹³.”

Babam Kadı Ebû'l-Hasen-Tanrı rahmet eyleye- selefine atfen bana şunları anlattı:

¹¹ Eskiden *Makarrü'l-Enbiya* (Peygamberlerin karar kıldığı yer) adıyla anılan *Karanbiyâ* meşhedi *Haleb*'in Doğu kısmında bulunmaktadır. Tafsîlât için bk. İbn Şeddad, *el-A'lâk*, (*Topkapı sarayı, Revan Köşkü Ktp.* Nr. 1564) vrk. 41 a.

¹² *Haleb*'in batısında bulunan bu meşhed için bk. Aynı eser 41 b.

¹³ İbnü'l-Adîm'in İbnü'l-Esîr'den naklettiğini söylediği bilgileri onun elimizde bulunan *el-Kâmil fi't-Tarih* adlı eserindeki aynı konudaki kayıtlarla yaptığımız karşılaştırma sonunda nakillerin tam bir sadakatla yapıldığı tesbit edilmiştir. Bu keyfiyet de İbnü'l-Adîm'in eserleri kaybolan birçok müelliflerden yaptığı nakillere emniyetle güvenebileceğini ortaya koyar.

“Kasimüddevele Ak-Sungur, memleket dahilinde emniyetin tesis edilmiş olması sebebiyle, hiç kimsenin, mal ve eşyasını, bulunduğu yerden kaldırıp saklamamasını ve bunların yollarda muhafazasını düşünmemesini, münadiler vasıtasıyla *Haleb* halkına ilân ettirdi.

Ak-Sungur bir gün ava çıkıp *Haleb* köylerinden birine uğradı. O sırada birkaç köylünün, çift sürme işini bitirip öküzleri boyunduruktan saldıktan sonra boyunduruğu köye götürmek üzere, bir hayvana yüklediklerini gördü ve köylüye: ‘Kasimüddevele’nin, hiç kimsenin mal ve eşyasını yerinden kaldırmaması hususundaki ilânını işitmeden mi?’ dedi. Köylü: ‘Tanrı Kasimüddevele’yi korusun. Biz gerçekten onun zamanında emniyete kavuştuk. Bu aleti (boyunduruğu) çalınma korkusuyla kaldırıp götürmüyoruz; buralarda *İbn A’vâ* (çakalın künyesi) denilen bir hayvan var. Bu hayvan gelip boyunduruğun deri kısımlarını yiyor. İşte biz bu yüzden bunu kaldırıp götürüyoruz’ dedi. Kasimüddevele avdan döner dönmez avcılara, *Haleb* yörelerinde çakalları avlamaları hususunda emirler verdi. Bunun üzerine avcılar o yörelerde bulunan bütün çakalları avlamak suretiyle yok ettiler.” Hattâ bugün bile *Haleb* bölgesinde başka yerlere kıyasla, çakala pek seyrek rastlanır.

Muhammed b. Abdümelik el-Hemedanî’nin *Unvanü’s-siyer*¹⁴ adlı eserinde şunları okudum:

“Sultan, memlûkü Kasimüddevele lâkaph Ak-Sungur’a, H. 479 yılında *Haleb* ve kalesini ıktâ etti. O, burasını eşine rastlanmayan bir şekilde iyi idare etti. Ak-Sungur *Haleb*’den her gün 1500 dinar vergi toplardı. O, Alp-Arslan’ın oğlu Tacüddevele Tutuş tarafından 487 yılında katledilinceye kadar *Haleb*’de hüküm sürdü”.

Tacüddevele Tutuş, Ak-Sungur’u *Nehrü’z-zeheb*¹⁵ yöresinde Benû Esed Nukresine¹⁶ bağlı *Haleb*’in bir köyü olan *Seb’in*¹⁷ de acı-

14 Selçuklu Tarihinin mühim kaynaklarından birini teşkil eden bu eser de ne yazık ki kaybolmuş bulunmaktadır. Fakat bununla beraber bu eserin, birçok müellifler tarafından görülp ondan nakiller yapılmış olmasıyla, kaybının bir dereceye kadar telâfi edilebileceği ifade edilebilir.

15 *Nehrü’l-Bunân* da denilen bu yöre, *Haleb* ile *Münbiç* arasında sulak bir vadidir (Bk. Yakut, Mu’cem, Wüsterfeld yayını, I, 364).

16 Her ne kadar *Nukre*, *Havran Dağı*’nın Batısındaki taşık ülke ise de (İ. A. “Nukre” mad.), Esed kabilelerinin *Medine*’den *Fırat* nehrine kadar olan sahalarda oturdukları düşünülürse (İ. A., “Esed” mad.) adı geçen *Benû Esed Nukre*’sinin, *İbnü’l-Adîm*’in ifade ettiği gibi, *Haleb* yörelerinde olması gerektiği ifade edilebilir.

17 *Seb’in*, *Haleb* yöresinde bir köy (Yakut, III, 39).

maksızın öldürdü. Onun, *Seb'in* yakınlarındaki *Kâris*'te katledildiği de rivayet edilir. Tutuş'un kalbinde, Ak-Sungur'un sebebiyet verdiği bir kin hasil olmuştu: Kasimüddevele, Tutuş'u hiç önemsemedi. Hattâ bu hususta Ebûl-Hasen Ali b. Mürşid b. Ali b. Mun-kiz'in kendi elyazısıyla yazdığı tarihindeki H. 484 yılı olayları arasında şunları okudum:

"Tacüddevele Tutuş, Sultan Melikşah'ın yanına gitti. Avlanmakta olan Sultan onu görünce atından indi. Halbuki Sultan'ın, onu atından inmeden karşılaması gerekirdi. Tutuş ve Kasimüddevele, Sultan'ın katına geldiler. Tacüddevele Tutuş, Sultan'a: 'Durum şöyle şöyle...idi' dedi. Kasimüddevele ona: 'Yalan söylüyorsun' diye cevap verdi. Bunun üzerine Sultan, Kasimüddevele'ye: 'Kardeşime böyle mi söylüyorsun' deyince o da: 'Evet, Tanrı, Tutuş'un ve benim, senin hakkında ne düşündüğümüzü bilir' dedi".¹⁸

Tutuş, kardeşi Melikşah'ın yanından ayrılıp *Dimaşk*'a geldi. Sultan Melikşah vefat edince, Tacüddevele Tutuş, H. 487 yılı Rebiülevvel ayında, beraberinde birçok *Arap* askerleri olduğu halde, harekete geçti. Yağısıyan'ın idaresindeki *Antakya*'ya mensup askerler de *Hama* yakınlarında kendisine mülâki oldular. Tutuş yoluna devamla aynı yılın Rebiülâhır ayında *Âsi* ırmağını geçti. Askerleri, atlarını ekinlere saldı, hayvan ve benzeri şeyleri yağmaladılar. Bu haber, bu sırada *Haleb*'de bulunan Ak-Sungur'a erişince derhal askerlerini toplayıp hazırlandı ve komşu memleketlerden de yardım istedi. *Musul* hâkimi Kür-Boğa, *Urfa* hâkimi Bozan ve *Rahbe* hâkimi Abak-oğlu Yusuf, 2500 atlı ile Tutuş'a karşı, Kasimüddevele'ye yardıma geldiler. Bunların hepsi *Haleb*'de toplandılar. Öte yandan Tacüddevele Tutuş, önce *el-Hânûte*'ye¹⁹ ve oradan da *en-Nâûre*'ye²⁰ geldi. Atlıları *Nukre*'de bulunan hayvanları yağmaladıktan başka, bir kısım ekinleri de ateşe verdiler. Daha sonra Tutuş, *Bozâa* vadisine²¹ gitmek üzere, *en-Nâûre*'den ayrıldı. Öte yandan Ak-Sungur da ona karşı çıkmaya hazırlandı. Bu sebeble o, yıldızına baktırmak için bir münecim çağırtdı. Huzuruna gelen münecim, kendisine bir vakit tâyin

18 Bu hususla ilgili olarak diğer kaynaklarda verilen bilgilerin mukayese ve sonucu hakkında bk. A. Sevim, adı geç. eser, s. 104, not: 295.

19-20 *Haleb*'in doğusunda *Bâlis* ve *Rakka* yönündeki yerler (Yakut, IV, 732).

21 *Haleb*'e bağlı *Haleb-Münbic* arasında (Yakut, I, 603).

ederek: "Bu saatte harekete geçersin" dedi. Bunu müteakip Ak-Sungur kendisine gelen yardımcı kuvvetten (Sultan Berkyaruk'un gönderdiği) başka, hapisten salıverdiği Şibl b. Câmi ve Mubarek b. Şibl idaresindeki kalabalık bir *Benû Kilâb* cemaatı, (adamları ile birlikte) Muhammed b. Zâide, *Haleb* şehri yerli muhafızları (أحداث) *Deylem*'li ve *Horasan*'lı askerlerden teşekkül eden tam teçhizatlı ve iyi giyimli bir orduyla harekete geçti. Bir rivayete göre 20 bin, başka bir rivayete göre de 6 binden fazla atlısının bulunduğu söylenir. Öteyandan Tacüddevle Tutuş da aynı yılın Cemaziyelevvel ayının 9. Cumartesi günü harekâta başladı. Ak-Sungur ise, Tutuş'un askerlerine karşı yürümek üzere, *Seb'in* ırmağının küçük kollarını geçti. Böylece her iki taraf kuvvetleri orada mevzi aldılar. Savaş için ilk önce Ak-Sungur ortaya atılmıştı. Her iki taraf vuruşmaya başladı. Fakat Ak-Sungur bu vuruşma esnasında, ordusunda bulunan *Arab* askerlerine güvenemediğinden, onları sağ kanattan sol kanada ve daha sonra da merkez hattına nakletti ise de hiç bir işe yaramadılar. Bunun üzerine Tutuş'un kuvvetleri Ak-Sungur'un askerlerine karşı hücumla geçti. Ak-Sungur'un kuvvetleri bu hücumla dayanamadı: Bozulan Arab askerleri Kür-Boğa²² ve Bozan'ın kuvvetleriyle birlikte *Haleb'e* kaçtılar. Bunlardan bir kısmı öldürülmüştü. (Bununla birlikte) vuruşmada sebat gösteren Ak-Sungur, birçok yakınlariyle birlikte tutsak alındı. Ak-Sungur, Tacüddevle Tutuş'a getirilince, Tutuş, kendisi ile beraber bazı yakın arkadaşlarının boyunlarının vurulmasını emretti. -Tanrı izin verirse- Haltercümesinde bahsedeceğimiz gibi, Tutuş, *Haleb'e* gelip şehre hâkim oldu. Ben bu hususta şunları haber aldım:

Tacüddevle Tutuş, Kasimüdevle Ak-Sungur huzuruna getirildiği vakit ona: "Sen, beni böyle eline geçirseydin, ne yapardın?" diye sorunca Ak-Sungur'un: "Öldürürdüm" demesi üzerine: "O halde ben de sana, senin bana vermek istediğin hükmü veriyorum" dedi ve onu acımaksızın öldürdü.

Bazı *Haleb*'li müelliflerin kendi elyazılarıyla yazmış oldukları kitaplarda okuduklarıma göre:

22 Sarsılmaz, cesur anlamına gelen Kür (Kaşgarî, I, 324 - 325) ile Boğa'dan teşkil edilen bu Türkçe ad hakkında bk. İ. Kafesoğlu, *Kür-Boğa*, İ. A.

Sultan Melikşah b. el-Âdil, H. 479 yılı Şaban ayında *Haleb*'e gelip şehir ve kalesini teslim aldıktan sonra Kasimüddevele Ak-Sungur'a verdi. O da *Haleb*'de 8 yıl hüküm sürdükten sonra H. 487 yılı Safer ayında *Benû Esed Nukresi* topraklarında bulunan *Kâris*'te Tacüddevele Tutuş b.el-Âdil tarafından öldürüldü.

Ebû Gâlib Abdullah el-Vâhid b. Mes'ud b. el-Husayn eş-Şeybânî'nin kendi elyazısıyla yazdığı tarihinde şunları okudum:

"Tacüddevele Tutuş ile Ak-Sungur ve Bozan adlı iki emir ve bunlara Berkayaruk'un gönderdiği yardımcı kuvvetler arasındaki karşılaşma, *Haleb* yakınlarında olmuştur. Her iki taraf vuruşmaya başladığı sırada Abak-oğlu, Tutuş tarafına geçti. Geri kalanlar da bozuldular. Ak-Sungur tutsak alınarak Tutuş'a getirildi, Tutuş ona: 'eğer beni böyle ele geçirseydin, ne yapardın?' diye sorunca Ak-Sungur da: 'Öldürürdüm' dedi. Bunun üzerine Tutuş: 'O halde ben de sana, senin bana vermek istediğin hükmü veriyorum' dedi ve onu öldürdü. Ak-Sungur, halkı idare etme, onları emniyette bulundurma ve dileklerini yerine getirme bakımından, idare adamlarının en iyilerinden idi".

Ebû Mansur Hibetullah b. Sâdullah b. el-Harrânî'nin kendi elyazısıyla yazdığı eserinde "Kasimüddevele'nin, H. 487 yılı Cemaziyelâhırının 10. Cumartesi günü katledildiği doğrudur" kaydını okudum.

Ebû'l-Hasen Ali b. Mürşid b. Ali b. Munkiz'in kendi elyazısı ile yazdığı tarihinin H. 487 yılı olayları arasında şunları okudum:

"Kasimüddevele Ak-Sungur ile Tacüddevele arasındaki olay bu yılın Cemaziyelûlâ ayının 9. Cumartesi günü vuku buldu. Şöyle ki:

Tacüddevele'nin gizlice *Horasan*'a gitmek istediği haberi Kasimüddevele'ye ulaştı. O, derhal Tacüddevele üzerine yürüdü ve hasmını küçümseyerek adamlarına: 'Tutsakları bağlamak için ip alarak bana katılınz' dedi. Artuk oğlu Sökmen ona: 'Onlar tavşana benzerler(?) dedi²³. Bunun üzerine Ak-Sungur ivedilikle hareket etti.

23 Ünlü *Türkmen* beylerinden Artuk'un, Tutuş tarafından kendisine ikta edildiği *Kudüs*'te vefatı üzerine (1091) Tutuş şehrin idaresini onun iki oğlu Sökmen ve İlgazi'ye vermişti. İki kardeş burada şehrin Fâtımîler tarafından işgaline (Temmuz - Ağustos 1096) kadar valilik yapmışlardır (bk. A. Sevim, *Artuk oğlu Sökmen'in siyasi faaliyetleri*, Belleten, XXIV, 103. s. 501' vd.). Binaenaleyh Sökmen bu savaşın yapıldığı bu tarihte -eğer savaşa katılmışsa tâbi

Tacüddevle, onu *Tubbel*²⁴ arazisinde yenip tutsak aldıktan sonra savaş meydanından *Haleb*'e gelerek şehre hâkim oldu. Kasimüddevle'ye ait yerleri de ele geçirdi. Tacüddevle bir gün *Haleb* kalesinde içki içtiği sırada Kasimüddevle huzuruna getirildi. Rûmî b. Vehb bu hususta bana şunları anlattı:

'Ben Tutuş'un yanında bulunuyordum. Kasimüddevle -O'nun izzeti nefesine dokunacak bildiğim herhangi bir şeyi söylemekten çekinmeyeceğime and içerim- cübbesinin kuşağı ile boynundan bağlanmış olduğu halde, çekilerek Tutuş'un huzuruna getirildi ve gözü, Tacüddevle'ye ilşinceye kadar yürüdü; Onu görür görmez arkasını dönüp oturdu. Bunun üzerine onu, sürüklediler ve konuşmaya zorladılar. Fakat Kasimüddevle, bunlara ne cevap verdi ne de oturduğu yerden kıpırdadı. Bunu müteakip Tacüddevle yerinden kalkarak yanına gidip onunla konuşmak istedi ise de, iki üç defa sözünü tekrarlamasına rağmen, ondan hiç bir cevap alamadı. Bunun üzerine bizzat eliyle boynunu vurup başını kesti. Onun kesik başı memlekette dolaştırılıp (halka gösterildi), vücudu ise *Karanbiyâ* Meşhedine götürülüp gömüldü".

Tacüddevle *Haleb*'de iki gece kaldıktan sonra *Horasan*'a gitti; Kasimüddevle de mezarında kaldı. Onun başı, H. 485 yılından, Sultan ve Halife el-Müstersid Billah'ın, oğlu Zengi'yi vali tayin ettikleri H. 526 yılına²⁵ kadar *Şam* ülkesinde dolaştırılarak

bulduğu Tutuş'un safında olması gerekirdi. Bu bakımdan İbnü'l-Adîm'in Ali b. Mürşid'den naklettiği bu kısımda yanlışlık bulunmaktadır.

Metinde de görüleceği üzere Ali b. Mürşid, Sökmen'in Ak-Sungur'a söylediği *م أی أراب هم خرکش* cümlesinde Farsça hargûş (خرگوش = tavşan. Metinde görüldüğü gibi (و) sız *خرکش* şeklinde yazılmıştır) kelimesi Sökmen'in Türkçe olarak söylemiş olacağı tavşan [Tavışgan (Kaşgarî, I, 346, 525)] kelimesinin Farsça tercümesidir. Ali b. Mürşid'in bu Farsça kelimeyi Türkçe zannetmiş olması da mümkündür. Nitekim müverrih bunun Arapça tercümesini de vermiştir.

Haleb Selçuklu Sultanı Alp - Arslan el - *Ahras*'ın atabeyi olan Lü'lü'ye, H. 510 (1117) yılında *Nâdir Kalesi* yakınlarında öldürülmeden önce, Sungur el-Çökkürmüşî tarafından Türkçe olarak "Tavşan, tavşan" diye bağırılmış ve bunu müteakip de öldürülmüştür. (İbnü'l-Adîm, s. 178). Demek oluyor ki bu tavşan kelimesi her dilde olduğu gibi, XI. yüzyılda da bu günkü mecazî anlamında (korkak, ürkek) kullanılıyordu.

24 *Haleb*'e bağlı *Azaz* yakınlarında bir köy (Yakut, I, 823).

25 İmadüddin Zengi'nin Selçuklu Sultanı Mahmud tarafından *Irak* şahneliğine tayini H. 526 değil H. 521 dir (bk. İbnü'l-Esir, X, 273; aynı müellif *Tarihü'd-Devleti'l-Atabekiyeti Mülûki'l-Musul*, Historiens Orientaux, tome II, 63; İbnü'l-Adîm, II, 241).

(Halka gösterildi). Emîrlerin melikinin gücü ve cihan pehlivanı olan İmadüddin Zengi, babası için bir medrese (*Züccaciyye* medresesini kastediyor) inşa ile buraya Şeyhü'l-ecell el-Fakih el-İmam Ebû Tâlib b. el-Acemî'yi tâyin etti. Bu medreseye yıllık geliri 1000 dinar olan iki çiftlik vakfettikten başka yanına eşsiz ve güzel binalar da inşa etti. Babasının kemiklerini buraya nakletti. Ben tavsife sığmayan bu medrese ve müstemilâtını H. 527 yılında görmüşüm; o zaman henüz yapımı bitmemişti. Zengi, babasının kabrini, mescid binasının kuzey karşısına yaptırdı ve oraya bir su kanalı açtırıp ortasını ağaçlandırmak suretiyle, Ebû Hanife'nin - Tanrı ondan razı olsun- kabrine benzetti."

Ben (yani İbnü'l-Adim) İbn Munkiz'in eserinden yukarıdaki nakilleri yaptım. Fakat bu nakillerde yanlışlıklar mevcuttur. Şöyleki:

1- İbn Munkiz "Tacüddevle, Ak-Sungur'u *Tubbel* arazisinde mağlûp etti" diyor. *Tubbel* arazisinde değil, *Seb'in* veya *Benû Esed Nukresine* bağlı *Kâris*'te olacaktır. *Tubbel* bu bölgeye ait olmayıp aralarından bir günlük bir uzaklık bulunmaktadır.

2- İbn Munkiz "Tutuş, *Haleb* kalesine oturdu ve orada Ak-Sungur'un boynunu vurdu" diyor. Halbuki gerçek böyle değildir. Tutuş, Ak-Sungur'un boynunu, *Seb'in* veya *Kâris*'te, yenilginin akabinde vurmuştur. Rûmî b. Vehb, İbn Munkiz'e, Ak-Sungur'un ne şekilde katledildiğini anlatmıştır. Tacüddevle'nin, *Haleb*'de acımiyarak katlettiği kimse, *Urfa* hâkimi Bozan'dır²⁶. Çünkü Bozan (Tutuş'la Ak-Sungur arasındaki savaş sırasında) *Haleb*'e kaçmıştı. Tacüddevle, *Haleb*'e girince onu huzuruna getirtip öldürdü. İnşallah haltercümesinde bahsedeceğimiz gibi, Bozan'ın, tutsak alınarak *Haleb*'e getirildikten sonra katledildiği de rivayet edilmektedir.

3- İbn Munkiz "Kasimüddevle, H. 485'den H. 526 yılına kadar kabirde kaldı" diyor. Bu, ilme (yapılan) bir zulümdür. Zira Kasimüddevle, H. 487 yılında katledilmiştir. Bunu, kendisi (yani İbn Munkiz) de ifade etmiştir.

26 Sultan Melikşah, Tutuş — Süleyman-Şah — Müslim'in Suriye üzerindeki rekabetleri neticesinde ortaya çıkan buhranı bertaraf etmek için Suriye'ye geldiği zaman maiyyeti emirlerinden Ak-Sungur'a *Haleb*'i, Yağır-Sıyan'a *Antakya*'yı ve Bozan'a da *Urfa*'yı vermişti. Böylece *Kuzey-Suriye* ile *Urfa* bölgesinin idaresi doğrudan doğruya Büyük Selçuklu İmparatorluğuna bağlanmış oldu (Arahk 1086).

4- İbn Munkiz "Kasimüddevle'nin oğlu Zengi, babası için bir medrese (*Züccaciyye* medresesi) yaptırdı ve buraya iki çiftlik vakfetti" diyor. Halbuki bu medreseyi Zengi değil, Süleyman b. Abdülcebbar b. Artuk yaptırmıştır. Süleyman, bunun inşasına H. 517 yılında başlamıştır. (Hattâ) Süleyman'ın adı ve medresenin inşa tarihi, medrese duvarında yazılı bulunmaktadır²⁷. Esas itibariyle Kasimüddevle Ak-Sungur, katlinden sonra *Karanbiyâ Meşhedî*'nin batı yönünde taştan inşa edilmiş küçük bir kubbenin içine defnedildi. Kasimüddevle, kendi zamanında yaşayan bazı kimselerin gördükleri rüya²⁸ üzerine, *Karanbiyâ Meşhedini* yaptırmış ve oraya vakıfta bulunmuştur. İşte kendisi bu meşhed'in yanına gömülmüş ve kabri üzerine de bu kubbe inşa edilmiştir. Oğlu Zengi, *Haleb'e* hâkim olunca babasının kabrini nakletmek için, başka bir kabir yeri yapdırmayı münasip gördü. Bu sırada *Züccâcîn*'de henüz tamamlanmamış bir medrese vardı. Bu medresenin yapım işini Şerefüddin Ebû Tâlib b. el-Acemî üzerine almıştı. Zengi, bu zatın, babasının kabrini buraya nakletmesini tavsiyesi üzerine, nakil yapıldı ve medresenin yapımı da bu vesile ile tamamlanmış oldu. Zengi, babasının kabrinde (dua) okuyanlara *Şâmir* adıyla anılan bir köyü vakfetti ki, bu vakıf hâlâ devam etmektedir. Söz konusu medresenin vakfı olan *Kâris'*in ise Süleyman b. Abdülcebbar tarafından vakfedildiğini zannediyorum²⁹.

Ebû Hâmid Abdullah b. Abdurrahman b. el-Acemî bana şunları haber vererek dedi ki:

"Atabeg Zengi, babasının kabrini ona lâyık olan bir yere nakletmeyi arzu etti. (Bunun üzerine) babam, Zengi'ye: 'Ben *Züccâcîn*'deki medreseyi inşa ettim' dedi ve ondan, babasının kabrini oraya nakletmesini istedi. Zengi de onun bu isteğini yerine getirip medresenin kuzey tarafını babası, kendisi, çocukları ve yakınları için mezar yeri olarak seçti. Babam bana şunları (da) anlattı:

27 *Şafii* medreselerinden olan *Züccaciye Medresesi* -metinde de işaret edildiği veçhile- Artuk Bey'in torunu Bedrüddevle Süleyman tarafından inşa ettirilmiştir. İbn Şeddâd bunun, *Haleb*'de inşa edilen ilk medrese olduğunu ifade etmektedir (Bk. İbn Şeddâd, *el-A'lâk*, 64 b).

28 Bu rü'ya hikâyesi hakkında bk. İbn Şeddâd, göst. yer.

29 Bu ifadeler, İbnü'l-Adîm'in başka müelliflerden yaptığı nakilleri, gelişi - güzel eserine almayıp nasıl bir tenkide tâbi tutan ciddi bir müverrih olduğunu gösterir kanaatındayız.

“Atabeg Zengi, babasının kabrini *Karanbiyâ*'dan nakil ve *Züccacîn* medresesine yerleştirme işlerini yaptırırken-halk, ölünün şehre girmesini uğursuz saydığından - cenaze *Haleb* kapılarının hiç birisinden içeri sokulmadan, surların üzerine çıkarıldıktan sonra oradan aşağı indirilmişti.

Zengi, *Şâmir* adıyla bilinen köyü, babası Ak-Sungur'un -Tanrı rahmet eyleye- türbesine vakfetti”.

Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Azîmî'nin kendi elyazısıyla yazdığı eserinde şunları okudum (Bunları, Azîmî'ye atfen, el-Müeyyed b. Muhammed et-Tûsî ve başkaları bize haber verdi):

“H. 480 yılında Kasimüddeve'nin hükümrânlığı. Veziri Ebû'l-İzz Sadaka'dır³⁰.

Bu yıl, emir Kasimüddeve Ak-Sungur, Sultanü'l-Âdil Ebû'l-Feth tarafından *Haleb*'e tâyin edildi ve dolayısıyla *Haleb* şehrinin idaresi (işleri) düzene girdi. Ak-Sungur burada hiçbir sultanın kuramadığı büyük bir hâkimiyet tesis etmekle beraber tavsifi uzun bir adalet de gösterdi. Onun zamanında fiatlar normalden daha aşağı bir düşüş kaydetti. O, *Haleb*'lilerle yakından ilgilendi, onlara karşı derin bir sevgi duydu, onlar da onu, daha fazla bir sevgiyle sevdiler. Ak-Sungur, şeriat emirleri dışına çıkanları cezalandırıp *İslâmî* hükümleri yürürlükte tuttu. Şehir yörelerini imar etti, yolları emniyete kavuşturdu, yol kesenleri yok etti, onları her yerde takip ile (ele geçenlerden) birçoklarını astırdı. Ak-Sungur, herhangi bir yerde, bir yol kesicinin bulunduğunu duyunca, derhal onu yakalayıp şehir kapılarında astırırdı. Onun zamanında yağmurlar çoğaldı, pınarlar çağıldadı, ırmaklar akar oldu. Ak-Sungur, *Haleb* halkına, kendisine kıyamete değin hayır-duada bulunmalarını (âdeta) zorunlu kılan birçok iyilikler yaptı.

Bu yıl (H. 481) emir Kasimüddeve Ak-Sungur-Tanrı rahmet eyleye- *Haleb*'de ölen karısı, -Sultan Ebû'l-Feth'in dadısı- Hatun'un nâşını uğurladı. Rivayet edilir ki: Ak-Sungur elinde bir bıçak oldu-

30 Ebû'l-İzz b. Sadaka el-Bağdadî daha önce *Musul* Ukayl oğulları emiri Müslim'in veziri idi (bk. İbnü'l-Adîm, II, 74 vd.). Ak-Sungur'un, Zerrin - Kemer adında bir vezirinin daha olduğunu biliyoruz (I. Kafesoğlu, *Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İst. 1953, s. 151).

ğu halde oturuyordu. (Herhangi bir şeyi işaret için) bıçağı karısına doğru hareket ettirirken, (elinden fırlayan) bıçak onun ölümüne sebebiyet verebilecek bir yerine saplandı ve kadın derhal öldü. Halbuki o, bunu istemiyerek yapmıştı. Ak-Sungur, ölen karısını bir tabuta koydurduktan sonra cenaze şarka götürüldü. O, karısının cenazesini Cemaziyelâhır ayının başlarında Pazartesi günü uğurlamaya çıkmıştı.

H. 484 yılı Receb ayının 3. Perşembe günü, emîr Kasimüddevle, *Efâmiye* kalesini İbn Mülâib'den teslim alarak *Benû Munkiz*'den bazı kimseleri oraya yerleştirdi.

H. 486 yılı Rebiülevvel (Safer ayı da rivayet edilir) Pazartesi günü Kasimüddevle Ak-Sungur beraberinde Tacüddevle olduğu halde, *Nuseybin* şehrini fethetti³¹. Babam er-Reis ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Azîmî bana: 'Bu fetih sırasında Kasimüddevle ile beraberdim' dedi.

Bu yılda (H. 486) Kasimüddevle-Tanrı rahmet eylesin- doğuya *Bağdad*'a Sultan Berkyaruk b. ebî'l-Feth'in yanına gitti ve aynı yılın Şevval ayında Haleb'e döndü³².

H.487 yılında Kasimüddevle *Haleb*'e döndü³³ ve Tacüddevle ile savaş için karşılaştı. Tacüddevle onu bozarak 7 Cemaziyelûlâ'da (9 Cemaziyelûlâ Cumartesi olduğu da rivayet edilir) *Haleb*'in doğusundaki *Seb'in* ırmağı yakınlarında katletti. Tacüddevle, beraberinde emîr Kasimüddevle'nin (kesik) başı olduğu halde, *Haleb*'e gelip Cemaziyelûlâ'nın 10. Pazar günü, ikindi üzeri şehri ve Pazartesi günü de kalesini teslim aldı. Kasimüddevle -Tanrı rahmet eylesin- ile birlikte 14 kumandan da katledildi. Bunlardan bazıları şunlardır:

Bağdad şahnesi Tuh-tigin, *Haleb* şahnesi Koçkar³⁴, Togan, İsrâil (*Haleb*'de bir tuğrul kuşunun resmi bulunduğu ve bunun meşhur bir hikâyesi olduğu rivayet edilir), Ali b. es-Süleymanî ve

31 Bu fetih olayının tafsilâtı hakkında bk. A. Sevim, yukarıda adı geç. eser, s. 106.

32 Sultan Melikşah'ın ölümü üzerine, Ak-Sungur emîr Bozan ile birlikte saltanat iddiasında bulunan Tutuş'un maiyyetinden ayrılmış ve saltanatın öteki müddeisi Berkyaruk tarafına geçmiştir. Bu birleşmenin sebep ve neticeleri hakkında bk. Ali Sevim, adigeç. eser, s. 111. vd.

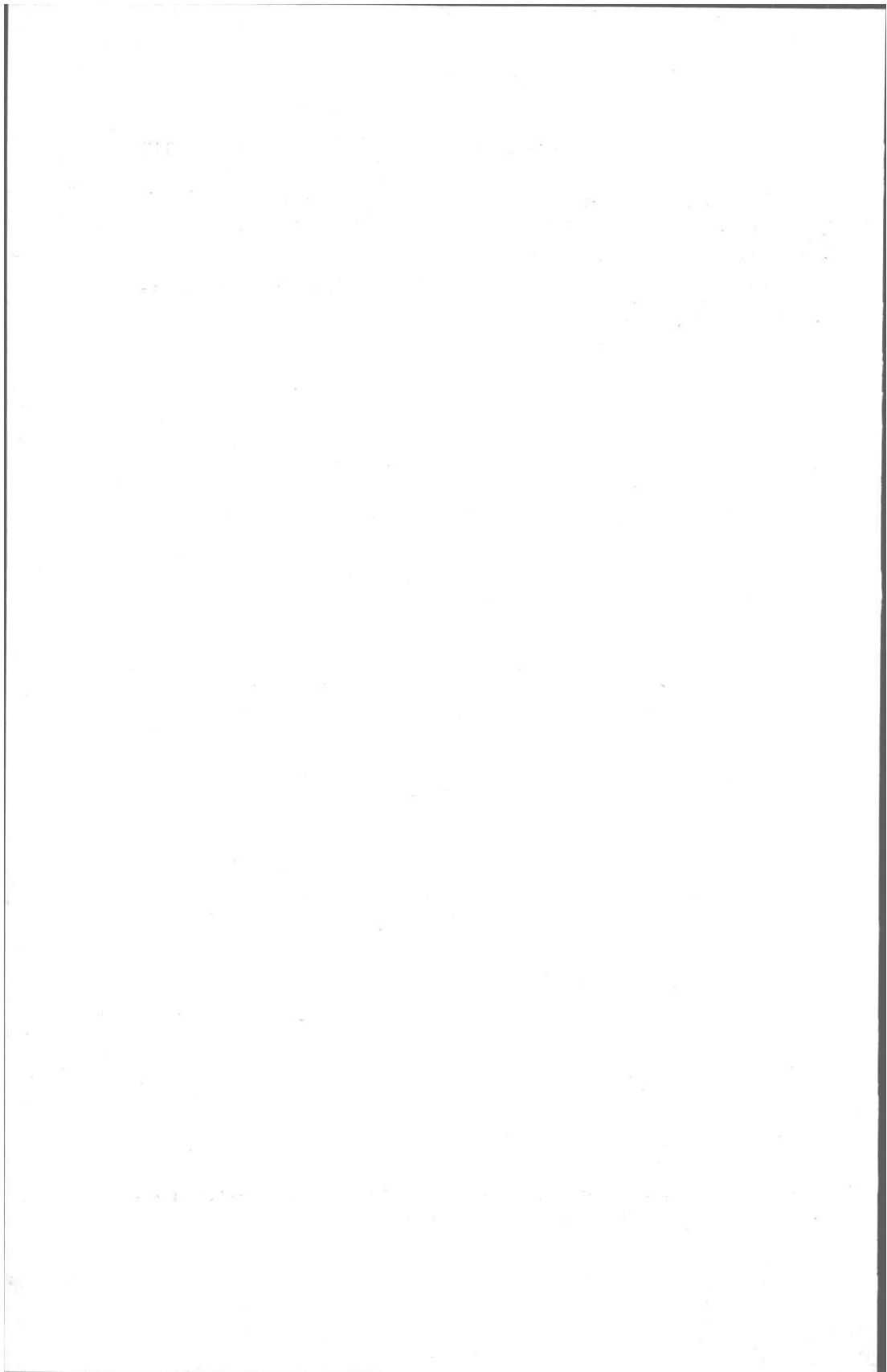
33 Burada Kasimüddevle Ak-Sungur'un *Bağdad*'dan *Haleb*'e dönüş tarihi 487 yılı olarak gösterilmesine karşılık hemen yukarıda H. 486 yılı veriliyor.

34 Koç (yabanî, vahşî de olabilir) anlamına gelen bu *Koçkar* adının muhtelif Türk lehçelerindeki şekilleri hakkında bk. Kaşgarî, I, 321, II, 101; III, 102, 381.

kardeşi, *Antakya*'ya akınlarda bulunan Muhammed el-Buhari, Melikşah'ın hâslarından Süleyman ve Altuntaş ile beraber hâcelerden Ebû'l-Kasım ve Altun-tigin³⁵.

Bozan, Kür-boğa ve Abak-oğlu Yusuf *Haleb*'e kaçtılar. Fakat Bozan katledildi.

35 İbnü'l-Adîm'in Azîmî'den naklen kaydettiği bu *Türk* kumandan veya idare adamlarının adları mevcut kaynaklarımızda bulunmamaktadır.

أق سنقر بن عبدالله المعروف بقسيم الدولة

مملوك السلطان أبي الفتح ملك شاه . وقيل : إنه لصق له . وقيل : اسم أبيه آل ترغان من قبيلة ساب يو* نقلت ذلك من خطّ أبي عبدالله محمد بن علي العظيمي . وأنبأنا به أبو اليمين الكندي وغيره عنه : وتزوج أق سنقر داية السلطان ادريس بن طغان شاه . وحظي عند السلطان ملك شاه . وقدم معه حلب في سنة تسع وسبعين وأربعمائة حين قصد تاج الدولة تنش أخاه فانهزم عن حلب . وكان قصدها وملكها السلطان ملك شاه في شهر رمضان من سنة تسع وسبعين . وخرج عنها إلى أنطاكية وملكها وخيم على ساحل البحر أياما . وعاد إلى حلب وعيّد بها عيد الفطر . ورحل عنها وقرر ولاية حلب لقسيم الدولة أق سنقر في أول سنة ثمانين وأربعمائة . فأحسن فيها السياسة والسيرة وأقام الهيئة وجمع الدعار وأفنى قطاع الطريق ومخيفي السبل يتبع اللصوص والحرامية في كل موضع فاستأصل شأفتهم وكتب إلى الأطراف أن يفعلوا مثل فعله لتأمن الطرق وتسلك السبل فشكر بذلك الفعل وأمنت الطرق والمسالك (268 a) وسار الناس في كل وجه بعد امتناعهم لخوفهم من القطاع والأشرار وعمرت حلب في أيامه بسبب ذلك بورود التجار إليها والجلالين من جميع الجهات ورغب الناس في المقام بها للعدل الذي أظهره فيهم رحمه الله وفي أيامه جددت (ت) عمارة منارة حلب بالجامع في سنة اثنتين وثمانين وأربعمائة واسمه منقوش عليها إلى اليوم وهو الذي أمر ببناء مشهد قرنبيا ووقف عليه الوقف وأمر بتجديد مشهد الدكة .

* Bu eserin "Zengi b. Ak-Sungur" maddesinde (C. VI, 206 a) bu hususla ilgili olarak

وقيل أق سنقر بن الترغان من قبيلة ساب يو

şeklinde bir kayıt vardır.

أخبرني عز الدين أبو الحسن علي بن محمد بن الأثير الجزري قال كان قسيم الدولة أق سنقر أحسن الأمراء سياسة لرعيته وحفظا لهم وكانت بلاده بين عدل عام ورخص شامل وأمن واسع. وكان قد شرط على أهل كل قرية في بلاده متى أخذ عندهم * قفل أو أحد من الناس غرم أهلها جميع ما يؤخذ من الأموال من قليل وكثير. فكانت السيارة إذا بلغوا قرية من بلاده ألقوا رحلهم وناموا وقام أهل القرية يحرسونهم إلى أن ترحلوا. فأمنت الطرق ويحدث الركبان بحسن سيرته.

سمعتُ والدي القاضي أبا الحسن رحمه الله . يقول لي فيما يأثره عن أسلافه : إن قسيم الدولة أق سنقر كان قد نادى في بلد حلب بأن لا يرفع أحد متاعه ولا يحفظه في طريق لِمَا حصل من الأمن في بلاده . قال : فخرج يوما يتصيد ففر على قرية من قرى حلب . فوجد بعض الفلاحين (268 b) قد فرغ من عمل الفدان وطرح عن البقر النير ورفع على دابة لتحمله إلى القرية . فقال له : ألم تسمع مناداة قسيم الدولة ؟ بأن لا يرفع أحد متاعا ولا شيئا من موضعه فقال له : حفظ الله قسيم الدولة قد أمنا في أيامه وما نرفع هذه الآلة خوفا عليها أن تُسرق لكن هنا دابة يقال لها ابن آوى تأتي إلى هذا النير فتأكل الجلد الذي عليه فنحن نحفظه منها ونرفعه لذلك قال : فعاد قسيم الدولة من الصيد وأمر الصيادين فيتبعوا بنات آوى في بلد حلب فصادوها حتى أفنوها من بلد حلب .

قلتُ : وهي إلى الآن لا يوجد في بلد حلب منها شيء أولافى النادر دون غيرها من البلاد.

قرأتُ في كتاب عنوان السير تأليف محمد بن عبد الملك الهمداني قال : وأقطع السلطان حلب وقلعتها مملوكه أق سنقر ولقبه قسيم الدولة وذلك في سنة

تسع وسبعين وأربعمائة. فأحسن السيرة وظهر منه عدل لم يُعرف بمثله واستغلها في كل يوم ألف وخمسمائة دينار ولم يزل بها حتى قتله تاج الدولة تتش ابن الب ارسلان في سنة سبع وثمانين وأربعمائة. قلتُ: وكان تاج الدولة تتش قتله صبوا بين يديه بسبعين قرية من قرى حلب من نقرة بني أسد على نهر الذهب. وقيل: بكارس إلى جنبها. وذلك: أن تتش كان قد حصل في نفسه شيء من قسيم الدولة وكان (269 a) قسيم الدولة يستصغر أمر تتش حتى أني قرأتُ بخط أبي الحسن علي بن مرشد بن علي بن منقذ في تاريخه سنة أربع وثمانين وأربعمائة: وفيها نزل تاج الدولة إلى السلطان يعني نزل تتش إلى ملكشاه فلما رآه ترجل له وكان في الصيد حقه أن يتخيل منه وحضر هو وقسيم الدولة في حضرته فقال تاج الدولة تتش: كان من الأمر كذا وكذا فقال له قسيم الدولة: تكذب فقال له السلطان: تقول لأخي كذا؟ قال: نعم! يطّلع الله في عينيه ما يريد لك! ويطّلع في عيني ما أريده لك.

قلتُ: وعاد تتش من خدمة أخيه إلى دمشق. فلما توفي السلطان ملكشاه برز تاج الدولة تتش في شهر ربيع الأول من سنة سبع وثمانين. وخرج معه خلق من العرب ولقيه عسكري أنطاكية بالقرب من حماة مع يغى سغان. وسار تاج الدولة وقطع العاصي في شهر ربيع الآخر من السنة. ورعى عسكريه الزراعات ونهب المواشي وغيرها. واتصل الخبر بأق سنقر وهو بحلب وكاتبه السلطان بركيارق وخطب له بحلب فجمع وحشد واستنجد بمن يجاوره. فوصل إليه كريبوقا صاحب الموصل وبزان صاحب الرها ويوسف بن ابق صاحب الرحبة في ألفي فارس وخمسمائة فارس منجدين قسيم الدولة على تتش وحصل الجميع بحلب ووصل تاج الدولة تتش إلى الحانوتة، ورحل منها إلى الناعورة وأغارت خيله على المواشي بالنقرة وأحرقوا بعض زرعها ورحل من الناعورة قاصدا

(269 b) وادي بزاعا فتهيأ أق سنقر للقائه والخروج إليه واستدعى منجماً ليأخذ له الطالع فحضر عنده واختار له وقتاً وقال: تخرج الساعة. فركب ومعه النجدة التي وصلته وجماعة كثيرة من بني كلاب مع شبل بن جامع ومبارك بن شبل وكان أطلقهما من الاعتقال ومحمد بن زائدة وجماعة من أحداث حلب والديلم والخراسانية في أحسن زي وأكمل عُدّة. وقيل: إنّه قدر عسكره بعشرين ألف فارس وقيل: كان يزيد عن ستة آلاف. وقصد تاج الدولة يوم السبت التاسع من جمادى الأولى من السنة وقطع أق سنقر سواقي نهر سبعين قاصداً عسكر تنش أقاموا على حالهم. وكان أول من برز للحرب أق سنقر فالتقى الفريقان ولم يثق أق سنقر بمن كان معه من العرب فنقلهم من الميمنة إلى الميسرة في وقت المصاف ثم نقلهم إلى القلب فلم يُغنوا شيئاً وحمل عسكر تنش على عسكر أق سنقر فلم يثبت وانهمت العرب وعسكر كربوقا وبزان وكربوقا وبزان معهم إلى حلب ووقع فيهم القتل. وثبت قسيم الدولة فأسر وأكثر أصحابه وحُمل إلى تاج الدولة تنش فلما مُثّل بين يديه أمر بضرب عنقه وأعناق بعض خواصه. ودخل تنش إلى حلب وملكها على ما نذكره في ترجمته إن شاء الله وبلغني أن تاج الدولة تنش قال لقسيم الدولة أق سنقر لما أحضر بين يديه: لو ظفرت بي ما كنت صنعت؟ (270 a) قال: كنت أقتلك! فقال له تنش: فأنا أحكم عليك بما كنت تحم علي! فقتله صبراً.

وقرأتُ بخط بعض الحلبيين: أن السلطان ملك شاه بن العادل وصل يعني إلى حلب في شعبان سنة تسع وسبعين، فنسلم البلد والقلعة وسلمها إلى قسيم الدولة أق سنقر فأقام بحلب ثمان سنين فقتل بكارس من أرض النقرة، نقرة بني أسد في صفر سنة سبع وثمانين وأربعمائة قتله تاج الدولة تنش بن العادل.

وقرأتُ بخط أبي غالب عبدالواحد بن مسعود بن الحصين الشيباني في تاريخه في جمادى الأولى يعني سنة سبع وثمانين: كان المصاف بين تاج الدولة تنش وبين الأميرين أبق سنقر وبوزان ومن أمدهما به بركياروق قريبا من حلب فلما التقى الصفان استأمن ابن ابق إلى تنش وانهمز الباقون وأسراق سنقر فجئى به إلى تنش فقال له تنش: لوظفرت بي ما كنت صانعا في؟ قال: أقتلك. قال: فإني أحكم عليك بحكمك في وقتله. قال وكان أبق سنقر من أحسن الناس سياسة و آمنهم رعية وسائلة.

و قرأتُ بخط أبي منصور هبة الله بن سعدالله بن الخبراني الحلبي: الصحيح أن قسيم الدولة قُتل يوم السبت عشر جمادى الآخرة سنة سبع وثمانين أربعائة. ونقلتُ من خط أبي الحسن علي بن مرشد بن علي بن منقذ في تاريخه سنة سبع وثمانين وأربعائة فيها كانت وقعة قسيم الدولة اق سنقر وتاج الدولة يوم السبت تاسع جمادى الأولى (270 b) وذلك: إن تاج الدولة لما أراد العبور مخفيا ليضي إلى خراسان فبلغ خبره قسيم الدولة فيخرج إليه فقال لأصحابه: الحقوني بحبال لكتاف الأسرى استصغارا لهم فقال له سكرمان بن أرتق: خرکشهم أي أرانب هم ولم يتمهل إلى حين تصله خيله فضى واستعجل فكسره تاج الدولة بأرض تُبَلُّ وأسره ورحل من موضع الكسرة إلى حلب فملكها واستولى على المواضع التي كانت لقسيم الدولة وجلس في قلعة حلب وشرب فيها أحضر قسيم الدولة كما حدثنا رومي بن وهب قال: حضرته وقد أحضر قسيم الدولة ودخل وفي رقبته بند قبائه يُسحب فلا والله إن أنكرت من عزة نفسه شيئا مما كنتُ أعرفه. فما زال يمشي حتى وقعت عينه على تاج الدولة فجلس وأدار ظهره إليه فسحبوه وكلموه فما رد جوابا ولا تحرك فقام إليه تاج الدولة فكلّمه فلم يرد له جوابا مرتين أو ثلاثة فضرب رقبته بيده وقطع

رأسه فطيف به البلاد وحملت جثته فدفنت عند مشهد قرنبيا وبقي ليلتين وسار تاج الدولة إلى خراسان وبقي قسيم الدولة في قبر وقد طُوف برأسه إقليم الأرض من الشام من سنة خمس وثمانين إلى سنة ست وعشرين إلى حين وليّ السلطانُ والخليفةُ المسترشد بالله ولدَه زُنكي بن أقي سنقر وهو عماد الدين عدة ملك الأمراء بهلوان جهان عمر له مدرسة تولى أمرها الشيخ الأجل الفقيه الإمام أبو طالب بن العجمي ووقف عليها ضيعتين (271 a) تساوي مغلها ألف دينار كل سنة وعمر بها عمارة معجزة ونقل رمته إليها رأيتها في سنة سبع وعشرين ولم تكن كملت وهي تزيد عن الوصف وجعل قبره قبالة البيت المسجد من الشمال وأجرى إليها قناة ماء وغرس وسطها وجعل القبر مثل قبر أبي حنيفة رضي الله عنه.

بكذا نقلتُ من خط ابن منقذ وفيه أوهام من جملتها أنه قال: فكسره تاج الدولة بأرض تبل وليس كذلك بل بأرض سبعين أو كارس من نقرة بني أسد؛ وتبل ليست من هذه الكورة وبينها مسافة يوم. من جملة أوهامه: أنه قال: جلس في قلعة حلب وضرب رقبة أقي سنقر فيها. وليس الأمر كذلك بل ضرب رقبة عقيب الكسرة بسبعين أو كارس. وروميّ بن وهب حكى له صورة قتله لأنه كان بحلب. والذي قتله تاج الدولة صبيرا بحلب هو بزان صاحب الرها وكان انهزم في هذه الواقعة إلى حلب فلما دخلها تاج الدولة أحضره وقتله وقيل: بل أسره وحمله إلى حلب فقتله على ما نذكره في ترجمته إن شاء الله تعالى. وقال: بقي قسيم الدولة في قبره من سنة خمس وثمانين إلى سنة ست وعشرين. وهذا طغيان من العلم فإن قسيم الدولة قتل سنة سبع وثمانين وقد ذكره كذلك وقال: عمّر يعني ولده زنكي له مدرسة ووقف عليها ضيعتين والمدرسة لم يعمّرها زنكي بل عمّرها سليمان بن عبد الجبار بن ارتق. وابتدأ في عمارتها في سنة سبع عشرة واسمه وتاريخ عمارتها على جدارها. لكن

قسيم الدولة أقي سنقر (271 b) لما قتل دفن إلى جانب مشهد قرنيا بالقبعة الصغيرة المبنية بالحجارة من غربي المشهد وكان قسيم الدولة بنى مشهد قرنيا لمنام رآه بعض أهل زمانه ووقف عليه وقفا فدفن إلى جنبه وعمر على قبره تلك القبعة. فلما ملك زنكي حلب آثر أن يبني لأبيه مكانا ينقله إليه وكانت المدرسة بالزجاجين لم تتم. وكان شرف الدين أبوطالب بن العجمي هو الذي يتولى عمارة هذه المدرسة فأشار على زنكي أن ينقل أباه إليها فنقله وتم عمارة المدرسة ووقف على من يقرأ على قبره القرية المعروفة بشامر وهي جارية إلى الآن. وأما كارس التي هي وقف على المدرسة فأظنها وقف سليمان بن عبد الجبار.

وأخبرني أبو حامد عبد الله بن عبد الرحمن بن العجمي قال: أراد أتابك زنكي أن ينقل أباه إلى موضع يحدده عليه ويليق به فقال له أبي: أنا قد عمرت هذه المدرسة بالزجاجين وسأله أن ينقل أباه إليها ففعل واتخذ الجانب الشمالي بركة لأبيه ولمن يموت من ولده وغيرهم.

وحكى لي والدي رحمه الله: أن أتابك زنكي، لما نقل أباه من قرنيا وأدخله إلى مدرسة الزجاجين لم يُدخل به من باب من أبواب مدينة حلب وأنهم رفعوه من بعض الأسوار ودلّوه إلى المدينة لأنهم يتطيرون بدخول الميت إلى البلدة. قال لي أبي: ووقف زنكي القرية المعروفة بشامر على تربة أبيه أقي سنقر رحمه الله.

قرأت بخط أبي عبد الله محمد بن علي بن محمد العظيمي وأنبأنا به عنه المؤيد بن محمد (272 a) الطوسي وغيره قال: سنة ثمانين وأربعمائة دولة قسيم الدولة، وزيره أبو العز بن صدقة. فيها استقرت الرتبة بحلب للأمير قسيم الدولة أقي سنقر من قبل السلطان العدل أبي الفتح وتوطدت له الأمور بها وأقام الهيبة العظيمة التي لا يقدر عليها أحد من السلاطين. وأظهر فيها من العدل

ولإيضاف تلك الهيبة ما يطول شرحه . رخصت الأسعار في أيامه الرخص الزائد عن الحد وقرب الحلبيين وأحبهم الحب المفرط وأحبوه أضعاف ذلك وأقام الحدود وأحيى أحكام الإسلام وعمر الأطراف وآمن السبل وقتل قطاع الطرقات وطلبهم في كل فج وشنق منهم حلقة وكلما سمع بقاطع طريق في موضع قد قصده وأخذه وصلبه على أبواب المدينة. كثرت في أيامه الأمطار وتفجرت العيون والأنهار. وعامل أهل حلب من الجميل بما أحوجهم أن يتوارثوا الرحمة عليه إلى آخر الدهر. قال: وفيها يعني سنة إحدى وثمانين وأربعمائة خرج الأمير قسيم الدولة أقر سنقر رحمة الله يودع تابوت زوجته خاتون داية السلطان أبي الفتح ماتت بحلب. وقيل: إنه جلس وفي يده سكين فأوماً بها إليها فوقع في مقتل وهو غير متعمد لها فماتت في الحال. فوضعها في تابوت وحملت إلى الشرق وخرج لوداعها يوم الاثنين مستهل جمادى الآخرة. وقال: سنة أربع وثمانين وأربعمائة فيها تسلم الأمير قسيم الدولة قلعة أفامية من يد ابن ملاعب يوم الخميس ثالث رجب وشحن بها بعض بني منقذ. (272 b) وقال: سنة ست وثمانين وأربعمائة فيها فتح الأمير قسيم الدولة أقر سنقر ومعه تاج الدولة مدينة نصيبين يوم الاثنين من ربيع الأول. قيل في صفر.

حدثني بهذا والذي الرئيس أبو الحسن علي بن محمد العظيمي قال: كنت مع الأمير قسيم الدولة في هذا الفتح. قال: وفيها شرق قسيم الدولة رحمه الله إلى بغداد إلى عند السلطان بركيارق* بن أبي الفتح وعاد إلى حلب في شوال سنة ست وثمانين. قال: سنة سبع وثمانين وأربعمائة. وكان قسيم الدولة عاد إلى حلب، وأنتقى هو وتاج الدولة فكسر تاج الدولة قسيم الدولة وقتله على نهر سبعين

* بكيارق : Metinde

شرقي حلب سابع جمادى الأولى. وقيل يوم السبت تاسع جمادى الأولى وأصبح تاج الدولة يوم الأحد على حلب ومعه رأس الأمير قسيم الدولة رحمه الله فتسلم تاج الدولة مدينة حلب العصر من يوم الأحد عاشر جمادى الأولى وتسلم القلعة يوم الاثنين وقتل مع قسيم الدولة رحمه الله أربعة عشر مقدما. منهم: تختكين شحنة بغداد وقجقر شحنة حلب وطفان وإسرائيل (وقيل بحلب علامة طغريل وله حكاية معروفة)* وعلي بن السليمان وأخوه ومحمد البخاري الذي قفز على أنطاكية وأخواجه أبو القاسم والطندكيني مع سليمان والطونطاش خاص ملك شاه وانهمزم إلى حلب بزنان وكربوقا ويوسف بن أبق فأما بزنان فإنه قتل.

* Parantez içinde gösterdiğimiz cümlelerin baş kısımlarında bir eksiklik hissediliyor